

Sytze van der Zee

Potgieterlaan 7

Een herinnering

2005

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Een heel enkele keer denk je dat iemand een lotgenoot zou kunnen zijn, en dan maak je voorzichtig een toespeling: 'Jullie hebben het na de oorlog moeilijk gehad, niet?' Dat is een soort code, niet in, maar ná de oorlog. De ander trekt een verbaasd gezicht.

'Je vader is toch pas begin 1948 thuisgekomen?'

'Hij zat in een Duits concentratiekamp en daarna is hij heel lang ziek geweest, tbc,' zegt de ander. 'Eerst moest hij beter worden, voor hij naar huis kon. De Amerikanen wilden dat.'

Bijna drie jaar lang ziek? Dat moet een heel hardnekkige en kwaadaardige vorm van tuberculose zijn geweest, de vliegende terring was het in ieder geval niet. Misschien is hij als Lazarus uit de dood opgestaan. Ik weet beter, mijn moeder heb ik het horen vertellen: de vader heeft als lid van een Duitse organisatie, Organisation Todt, de nazi's hand- en spandiensten verleend. Na de oorlog heeft hij eerst bij de Amerikanen in Duitsland en vervolgens in Nederland vastgezeten. Ook vertelde ze dat het gezin aan de andere kant van Hilversum heeft gewoond, over het spoor, maar naar onze buurt is verhuisd om een nieuw leven te kunnen beginnen.

Omdat de ander geen krimp geeft, doe ik er het zwijgen toe. Je weet het immers nooit, misschien klopt het niet, en dan loop je het gevaar jezelf bloot te geven.

Dit is mijn grot, een spelonk als uit de bijbel, het begin van een duister, oneindig labyrint, en ik heb er geen idee van wat ik zou aantreffen als ik me erin zou wagen, misschien mijn angstdroemen, mijn twijfels, mijn bange voor gevoelens. Alles is mogelijk, maar echt belangrijk vind ik het niet. Want in werkelijkheid is mijn grot slechts een hoge poort, zo'n tien meter lang, met een deur waarin een lange rij smalle vensterruitjes zit.

De donkergroene verf bladdert van het hout af. Van die kant dringt nauwelijks licht de poort binnen omdat de glazen ruitjes grijs van het samengeklonterde vuil zijn, en het ruikt er muf, zurig. Aan het andere einde komt de poort uit op een open plaatsje, omheind door een grijsbruine, vermolmde schutting die met klimop is overwoekerd. Links en rechts zitten verzakte deuren waarvan de scharnieren half doorgeroest zijn. Achter de linkerschuttingdeur ligt onze achtertuin.

Naast mij kruipt een pissebed over de tegels voorbij. Met mijn wijsvinger tik ik tegen het insect, dat geschrokken in een balletje verandert, een grijs knikkertje dat ik met duim en wijsvinger tegen de muur schiet. Het ketst terug, blijft liggen, kennelijk in afwachting totdat de kust veilig is, en wordt dan weer een pissebed. Ik til mijn voet op en zet die op het insect. Het is niet meer dan een plofje, niet eens een krak. Op de ruwe houten zool van mijn sandaal zie ik een nat veegje.

Ik ken in de rijen tegels elke oneffenheid, iedere barst, ik ken elke broze plek in de ruwe cementen rand tussen de tegels en de muur, en met een stokje peuter ik een bemost brokje cement los. Hier in het schemerdonker kan ik doen wat ik wil, onbespied. Ik kan er schuilen voor de motregen die buiten de

poort uit een grijze hemel valt, ik kan me er verstoppen. De wereld is heel ver weg, en wanneer ik goed luister, hoor ik af en toe de stem van mijn moeder door de muur, maar wat ze zegt kan ik niet verstaan. Haar stem klinkt boos. Ik druk mijn oor tegen de muur en nog versta ik niets. De woorden en zinnen zijn net flarden die komen overwaaien.

Buiten op straat rijden een paard en wagen voorbij, ik hoor het hoeftgetrappel, het geratel van de wielen, het kletsen van een zweep. 'Hoei, hoei,' roept een man.

Op straat spelen gaat nog wel, maar er zijn tuinen op de Potgieterlaan, het Busken Huetplein en de Multatulilaan waarin ik geen voet meer durf te zetten, mag zetten. Een verrassing is het niet. Al maanden van tevoren dreigden ze, sisten ons toe: wacht maar, we krijgen jullie wel als de moffen zijn verslagen, zoek je eigen soort. Dat zeiden ze, kinderen uit de buurt, niet hun ouders. Die keken wel uit, de oorlog was immers nog niet voorbij.

Toen het gerucht de ronde deed – het gonsde zomaar – dat Hilversum was bevrijd, en ik 's avonds met mijn vader naar het centrum liep, het dorp in, langs de lege, haveloze winkels in de Havenstraat, wist ik dat wij hier niets te zoeken hadden. De Amerikanen, de Britten, de Canadezen kwamen niet voor ons. Terwijl ik naar de bevrijders speurde die in geen velden of wegen te bekennen waren, lachten de mensen en wuifden opgetogen naar elkaar. 'Oranje boven!' riepen ze. 'Oranje boven!' Voor de eerste keer in lange tijd had de dagelijkse grauwheid voor een uitgelaten vreugde plaatsgemaakt. Wij zeiden niets, liepen de Havenstraat door, de Kerkbrink over en keken alleen maar.

Bij het Kinderparadijs aan het begin van de Kerkstraat stond een grote groep mensen met stralende gezichten te kijken naar een rood-wit-blauwe vlag die de eigenaar van de zaak aan de mast vlak boven zijn kale etalage had gehesen. Mensen klaptten in hun handen, sommigen hadden tranen in de ogen, een paar

zetten aarzelend het Wilhelmus in, maar voordat ook anderen hun mond konden opendoen, dook als uit het niets een Duitse soldaat op. Hij was blootshoofds en ongewapend, op een bajonet na die aan zijn koppelriem bungelde. Ondanks zijn lompe, zware soldatenlaarzen dook hij lenig naar de mast en hij ging eraan hangen. De mast boog even door om vervolgens met een harde, droge knal te breken.

In de doodse stilte die plotseling heerste, klonk het als een pistoolschot. De mensen leken met stomheid geslagen, met één klap was de feeststemming verdwenen. De soldaat smiet de vlag op de grond en gaf er een schop tegen, vervolgens maakte hij met zijn vuist een dreigend gebaar naar de omstanders. Geschrokken deinsden ze terug.

‘Wat een schoft!’ siste een vrouw woedend.

‘Een Nederlandse ss’er,’ fluisterde iemand anders. ‘Die krijgen we nog wel.’

Ontnuchterd, zwijgend staarden de mensen de soldaat na, die doorliep, weg van het Kinderparadijs de Kerkstraat in. ‘Alles komt op z’n pootjes terecht,’ zei mijn vader afwezig.

Het was slechts uitstel geweest, en misschien had ik wel gehoopt dat het niet zover zou komen. Dat de Amerikanen, de Britten, de Canadezen pas op de plaats zouden maken, ergens buiten Hilversum, op de hei met de gele brem en de jeneverbessstruiken, of tussen Maartensdijk en de bossen bij de Lage Vuursche. Dat we zo verder zouden leven als in de laatste maanden van de oorlog.

Wellicht was er een toestand mogelijk, een soort halfbevrijding, waarin ons leven niet voortdurend werd beheerst door grimmig schreeuwende Duitse soldaten, door Amerikaanse Vliegende Forten en Britse RAF-bommenwerpers. Waarin we het wel beter zouden krijgen, in elk geval meer te eten, één keer in de week een stukje vlees of spek, maar waarin vooral die dreiging er niet was, de verlamrende, bijna tastbare angst voor de onbekende dingen die op ons af zouden komen.

Een paar weken voor de bevrijding kwam mijn broer Henri binnenrennen, helemaal buiten adem, om ons het sensationele nieuws te melden: 'De Duitsers hebben nieuwe wapens! Geheime nieuwe wapens die de oorlog gaan beslissen. Het is afgelopen met de Amerikanen, de Britten, de oorlog is voorbij!'

'Waar heb je het over, wat is dat voor onzin?' vroeg mijn moeder, maar Henri was niet meer te stuiten en riep met overslaande stem: 'Ik heb het gehoord, ik weet het zeker! De Duitsers hebben een bom die ziektes verspreidt, gruwelijke ziektes, en ze hebben een bom die de Amerikanen en Britten blind maakt. Het is voorbij, de Duitsers gaan winnen.'

Zou hij dat willen? Wisten wij eigenlijk wel wat we wilden? Mijn broer had geen tijd om daarbij stil te staan: 'Ze hebben een heel nieuwe bom ontwikkeld en als ze die gooien, dan worden er allerlei dodelijke insecten en bacteriën verspreid, en ze hebben nieuwe tanks en nieuwe vliegtuigen die zo groot zijn als, als...' Opgewonden gebaarde hij met zijn armen: '...als een stad, een grote stad.'

Mijn moeder toonde zich niet onder de indruk. 'Die verhalen ken ik intussen wel.' Zij had zich er kennelijk bij neergelegd dat het onvermijdelijke zich ging voltrekken, ondanks alle wilde geruchten.

Maar Henri wist het zeker: 'Ze hebben een bom...' Ongeuldig had zij het hoofd geschud: gaan jullie buiten spelen. Nu kan het nog.

Van de ene dag op de andere waren ze er, de Canadese bevrijders. Opeens ging het zo vlug dat kennelijk ook de Duitsers nog door hun komst verrast waren. Op de Gijsbrecht van Amstelstraat zag je soms groepjes ontredde Duitse soldaten die houten wagens voortzeulden, waarop grote plunjezakken lagen. In plaats van hun angstaanjagende stalen helmen droegen ze mutsen of waren blootshoofds. Niemand was nog bang voor hen, en overal in de buurt hadden de mensen de vlag uitgestoken, wij ook, een smetteloze rood-wit-blauwe.

Die had de hele oorlog op zolder gelegen, zorgvuldig opgevouwen onder in een doos met paperassen, oude schoolboeken, stukjes stof. In een donkere hoek van de zolder stond de vlaggenmast op de ondergang van het Derde Rijk te wachten. Het was een sierlijke, spierwitte mast, met erop een lichtbruine, ronde knop. Onze vlag wapperde er niet lang. Binnen een half uur hadden twee mensen uit de buurt aangebeld en gezegd dat we de vlag moesten weghalen. En nooit meer zou mijn vader die uitsteken.

Overal vonden festiviteiten plaats, maar het straatfeest op het Busken Huetplein was voor de buurt het absolute hoogtepunt, één grote ontlading. Alleen hadden wij er niets te zoeken, Henri, mijn zusje Ietje – die was toch eigenlijk te jong, nog geen twee jaar – en ik. Mijn oudste broer Wim was er niet, hij moest aansterken bij onze grootouders in Friesland. Het plein werd met vlaggen, oranje wimpels en guirlandes versierd, er kwamen kraampjes en tenten waar spelletjes gedaan konden worden en waar kinderen snoepgoed en limonade kregen.

De muziek, Engelse en Amerikaanse songs die jarenlang verboden waren geweest, schalde door de buurt, 'Happy days are here again' en 'It's a long way to Tipperary'. De mensen zwijmelden erop weg, steeds draaiden ze dezelfde platen. Ik kon het goed horen vanaf mijn bed in de erker van ons huis. Precies op de dag waarop de feestelijkheden losbarstten, werd ik ziek: dysenterie. Dat ik hoe dan ook niet aan de spelletjes had mogen deelnemen, dat wij niet welkom waren, lag wel voor de hand, maar dat ik ook nog naast het snoepgoed zou grijpen was bitter. Chocolade, zuurstokken, marsepein, ulevellen, noga, het waren begrippen waarbij ik me hoegenaamd niets kon voorstellen.

Mijn fantasie reikte niet verder dan zoet als een sinaasappel die we eens op de kleuterschool hadden gekregen. Misschien smaakte het als het manna dat uit de hemel viel, toen de Israëlieten uit Egypte vluchtten en hongerig door de Sinäwoestijn trokken, op zoek naar het beloofde land Kanaän. In ieder geval

moesten al die lekkernijen duizend keer beter smaken dan het surrogaatsnoepgoed dat ik kende.

Maar Henri had goed nieuws: een van de organisatoren, iemand met een hart, had hem beloofd dat hij 's avonds bij haar thuis een zak snoep voor zijn zieke broertje kon ophalen. Diezelfde avond zag ik hem vanaf mijn bed in de erker met lege handen terugkeren. Morgen, had de vrouw hem verzekerd, morgenochtend om tien uur zou ze hem een grote zak met snoep geven. De volgende ochtend werd 'vanmiddag', 'vanavond' en opnieuw 'morgen' en opeens was er niets meer. Er was toch al te weinig snoepgoed geweest. 'En wat valt er voor jullie ook te vieren?' had de vrouw mijn broer gevraagd.

Blijkbaar was het ons niet gegund. Toen we twee weken later op een avond naar een straatfeest liepen aan het einde van de Multatulilaan, rende een al te geestdriftige Henri met zijn hals tegen een strak over de straat gespannen kabel die als afzetting diende. Hij ging finaal tegen de vlakke. De mensen dachten dat hij dodelijk gewond was en een man hielp ons mijn bewuste-loze broer naar huis te transporteren. De volgende dag vroeg iedereen of het klopte dat Henri dood was, maar hij speelde alweer buiten. Hij moest alleen een beetje rustig aan doen, had de dokter gezegd. Wel was het feest inmiddels voorbij.

Het is alweer zo'n twee maanden na de beslissende meidagen, en Henri heeft het voor elkaar gekregen. We mogen naar een partijtje, geen groot, uitbundig gebeuren met bonte wimpels, schetterende grammofoonplatenmuziek en kraampjes, maar een gewoon kinderpartijtje ergens op een zolder. Het heeft hem twee, drie dagen zeuren, bedelen, smeken gekost. Nadat we al die tijd nergens en bij niemand welkom waren, is het een hele opluchting, alles wordt nu anders, definitief anders. Totnogtoe kwamen we niet verder dan de voordeur of het tuinhok.

'NSB'ers komen er bij ons niet in, dat zijn landverraders,' had een jongen gezegd die een verjaardagsfeestje gaf en alle kinderen uit de hele buurt had uitgenodigd. Iedereen was welkom,

als je maar een cadeautje meenam, en wij hadden in de sigarenwinkel op de Vosmaerlaan een mooi potlood gekocht. 'Crayon' stond met fijne zwarte letters in de glimmende gele lak gedrukt, de punt moest er nog aan worden geslepen.

'Maar wij zijn geen NSB'ers, mijn broertje en ik,' verzekerde Henri hem. 'Wij hebben niemand verraden.'

De jongen dacht daar anders over: 'Mijn moeder zegt dat het allemaal één pot nat is, NSB'ers en hun kinderen.'

Op het Busken Huetplein is het bijna onwerkelijk stil zonder al die spelende kinderen. De loodgrijze lucht voerspelt regen, maar wij hoeven ons daar geen zorgen over te maken, vanmiddag zijn we onderdak.

De toegangsprijs bedraagt tweeënhalve cent, waarvoor we poppenkast, spelletjes en limonade krijgen. De zolder zit al stampvol en met mijn broer schuifel ik naar de achterste rij om daar weg te kruipen. Enkele kinderen gluren naar ons, stoten elkaar aan, trekken een grimas, maar niemand zegt iets of scheldt. Ik heb het sterke vermoeden dat de vader, meneer Hulsenbos, uiteindelijk de knoop heeft doorgemaakt.

Als het aan zijn dochter had gelegen, stonden we nog buiten op het plein. Ik mag Gerda niet, met dat spitse sproetengezicht, de kriegsstem die ze soms kan opzetten. Haar jongere broer Johan is heel anders, rustig, vriendelijk, net zijn vader die teruggroet als ik hem goedendag zeg. Dat zijn er niet veel, eigenlijk niemand, de meeste volwassenen kijken langs of dwars door me heen alsof ik lucht ben.

Op een hutkoffer staan glazen en een grote karaf met rode limonade. Echte of surrogaat? Een grote kartonnen doos dient als poppenkast, het gordijntje wordt opengeschoven en daar hebben we Jan Klaassen of wat ervoor door moet gaan. 'En Jan Klaassen heeft gestolen, hij krijgt klappen...' piept een meisjesstem. In de kartonnen doos klinkt dof gestommel, dan verschijnt Katrijn, een gebreide poppenkop met pijpenkrullen die een koperen kachelpook heen en weer zwaait. Dat gestuntel

slaat nergens op, het is te treurig voor woorden, en de kinderen joelen teleurgesteld. 'Geld terug, geld terug!' roept een jongen baldadig. Ik zeg niets, ik pas wel op, straks gooien ze ons er als eersten uit. De doos begint naar voren te hellen, een stem sist boos: 'Doe niet zo stom, trut.'

De zolderdeur gaat open, trap treden kraken, en het hoofd van meneer Hulsenbos verschijnt boven het trapgat, een klein, vriendelijk hoofd met zachte trekken, het dunne grijzende haar in een scheiding zo recht als een liniaal. Hij kijkt naar de kinderen, zijn ogen moeten aan het schemerdonker wennen, en dan naar mijn broer en mij op de laatste rij. Een jongen steekt zijn hoofd uit de doos, een verbaasd rood hoofd, blond, mond halfopen.

'Johan, even!' zegt meneer Hulsenbos, en Johan kruipt naar het trapgat, waar zijn vader hem iets toefluistert. Johan knikt twee, drie keer en draait dan zijn hoofd naar ons. Nog voor meneer Hulsenbos de krakende trap afdaalt, weet ik het.

'Mijn vader wil dat jullie weggaan,' zegt Johan met vlakke stem. Het is doodstil, alle kinderen zwijgen, ook Gerard, die ik een beetje als mijn vriend beschouw. Hij buigt het hoofd, zucht diep en wrijft met beide handen over zijn linker knie.

'Weggaan?' vraagt Henri.

'Ja, jullie moeten weg.' Johan is onverbiddelijk.

Protesteren heeft geen zin en langzaam staan we op, heel langzaam, misschien bedenkt Johan of zijn vader zich nog. We lopen twee trappen af, de gang door, er is niemand te zien, maar achter de gesloten keukendeur klinken gedempte stemmen. Dan zijn we buiten op een verlaten Busken Huetplein. 'Krijgen we het geld dan niet terug?' wil ik van mijn broer weten, maar hij antwoordt niet. We lopen naar de Potgieterlaan, naar huis, en ik dring aan: 'En de limonade?' En nogmaals: 'De limonade? Hé de limonade!'

Henri blijft zwijgen, zijn gezicht kan ik niet zien omdat hij zijn pas heeft versneld.

Wanneer ik weer in mijn bijbelse spelonk zit, weet ik het heel

zeker: mijn broer had terug moeten gaan en in ieder geval om die limonade moeten vragen, tenminste voor mij. Want wat heb ik misdaan? Henri is bijna zes jaar ouder, al elf, wie weet wat hij niet allemaal op zijn geweten heeft, maar ik, wat heb ik gedaan? Weer hoor ik door de muur de stem van mijn moeder, en nog altijd kan ik niet verstaan wat ze zegt. Deze keer praat ze tegen mijn broer, daar ben ik van overtuigd.

We hebben uiteindelijk vrede gesloten, hoewel het lang, veel te lang heeft geduurd, maar er zijn tijden geweest dat ik haar verafschuwde, zelfs bijna haatte. Want mijn moeder was een moeilijke, egocentrische en vaak onberekenbare vrouw die thuis bepaalde wat er op de agenda kwam. Daar stonden in ieder geval niet de oorlog en de NSB op, dat bleven taboe-onderwerpen.

Meer dan vijftien, twintig jaar lang heb ik vooral ruzie met haar gemaakt, over van alles en nog wat, om tot de ontdekking te komen, door die verwarrende, conflicterende beelden heen, dat er ook een andere vrouw bestond. Met haar intelligentie, haar gevoel voor humor, haar gevatheid had ze iets moois van haar leven kunnen maken.

Naar het schijnt was haar moeder een koude, gevoelsarme vrouw die geen liefde kon schenken. Ongeveer het enige wat ik van mijn oma weet, is dat ze als meisje kokkin bij een rijke familie was geweest en heel goed had leren koken, maar voor mij heeft ze nooit gekookt. Ik herinner me haar als een boeddhabeeld, zoals ze aan het hoofd van de huiskamertafel in haar leunstoel zat, ziek en melancholisch voor zich uit starend. Later lag ze in de achterkamer, waar ze na haar dood ook werd opgebaard, en maandenlang droomde ik steeds weer van dat wasbleke, ingevallen gezicht.

Mijn Amersfoortse grootvader heb ik nooit ontmoet, hij stierf al voor de oorlog. Als directeur gemeentewerken onder wie eveneens het marktwezen, de reinigingsdienst en het abat-toir resorteerde, was hij in de ogen van mijn moeder een man met groot gezag. Ik heb nog vergeelde foto's van bijna voorwereldlijke wagens die het plaatselijke reinigingswezen een geheel

nieuw tijdperk zouden moeten binnenloodsen: creaties van J.G. & H. Mulder, 'fabriekanten, Utrecht, Biltstraat'. Vooral die 'e' intrigeerde me vroeger.

Haar vader ontbood ook mijn vader bij zich en zei tamelijk bars – mijn moeder was van de vijf kinderen zijn oogappeltje: 'Ik heb gehoord dat je met mijn dochter omgaat, Van der Zee, en ik heb begrepen dat je beroepsonderofficier bent.' Wat mijn vader slechts kon beamen, want toen hij mijn moeder het hof begon te maken, had hij het tot sergeant bij het 6de Infanterie Regiment in Amersfoort gebracht. 'Mijn dochter zal nooit en te nimmer met een onderofficier trouwen. Ga studeren, leer een vak en kom dan terug.'

Aldus geschiedde, mijn grootvaders wil was nu eenmaal wet, en mijn vader volgde de ene cursus na de andere, LO-akte Frans, Duits, Engels, boekhouden, handelsrekenen. Hij verliet de militaire dienst, werd kantoorklerk en trouwde na een eindeloos lange verloving met mijn moeder. En hun kinderen vroegen zich later vaak af hoe zij elkaar in godsnaam hadden gevonden, hoe zij meer dan zestig jaar bij elkaar konden blijven, elkaar het leven moeilijk makend en toch aan elkaar verknocht, op elkaar gefixeerd.

Haar hele leven bleef mijn moeder de dochter van de directeur gemeentewerken, het burgermeisje dat op de Amersfoortse Kleine Koppel opgroeide. Volgens haar woonden zij daar in zo'n groot herenhuis dat haar twee broers met hun fiets door de kamers reden, wanneer in het voorjaar schoonmaak werd gehouden en alle meubels naar buiten waren gebracht. Dat was een jaarlijkse traditie en ik zag het al voor me, die twee vrolijk rondtoerende ooms.

Vlak bij mijn moeders huis stond nog een groot huis waar de directeur van de verffabriek woonde. Beide huizen keken vanaf een lichte glooiing uit op een armoedige, overbevolkte volkswijk. Met hun leeftijdgenoten uit de buurt hadden de kinderen van de verffabrikant en de directeur gemeentewerken

geen contact, tussen hen lag een wereld van verschil.

Van dat verleden rest niets meer. De twee statige herenhuis-zen zijn al jaren geleden afgebroken, nog voor de oorlog, en de Amersfoortse krottenwijken gesaneerd. Maar voor mijn moeder bleven de beelden leven, en ze vroeg zich af waarom mijn vader het ook niet tot directeur had gebracht.

‘Wat heeft hij van zijn leven gemaakt?’ momperde ze tegen mij. ‘Hij wilde directeur worden, en wat is hij nu?’ Neem haar vader, die alles voor zijn kinderen had overgehad om, helemaal kapotgewerkt, op 68-jarige leeftijd te overlijden. Daar kon mijn vader niet aan tippen.

Directeur van wat, dacht ik dan: van gemeentewerken, van een jamfabriek met honderd man personeel, van een pin-dakaasfabriek zoals het eenmansbedrijfje van meneer Engel met zijn verminkte, half weggevreten gezicht? Maar ze hield vol dat mijn vader het haar had beloofd en dat hij zich niet aan zijn belofte had gehouden. Wat was zijn woord dan nog waard?

Zelf deed hij er het zwijgen toe, en ik vroeg me toen af of hij niet wist hoe ze over hem praatte. Pas later, veel later zou hij tegen mij zeggen dat ze wel een heel moeilijke vrouw was die het behoorlijk hoog in haar bol had. ‘Zoals die hele familie,’ voegde hij er schamper aan toe. ‘Met hun kouwe kak.’ Of hij zich iets heeft aangetrokken van haar verwijten die zij – voorzover ik me kan herinneren – nooit rechtstreeks tegenover hem heeft geuit, weet ik niet. Het was zeker niet zo dat hij er ongevoelig voor zou zijn geweest. Eerder had ik als kind de indruk dat hij niet opgewassen was tegen haar onbeheerste uitvallen, het verbale geweld.

Toen wij eens op een zondagmorgen een wandeling gingen maken, mijn vader, broers, zusje en ik, rukte mijn moeder de voordeur open, rende de tuin in en gilte door de Potgieterlaan: ‘Ga maar lekker wandelen, laat mij maar weer alleen! Ik ben altijd al alleen!’ En ik, zevenjarig kind, zag mijn vader verstarren. Hij trok zijn hoofd tussen de schouders, maar hij draaide zich

niet om. Ons meettrekkend liep hij met een verbeterd gezicht door.

Toch gaf hij zich niet zonder slag of stoot gewonnen, hoe ze ook raasde. Zoals toen de directeur van de Bato-jamfabriek, waarvan mijn vader de agentuur had, op het idee kwam met alle vertegenwoordigers en handelsagenten een paar dagen naar Parijs te gaan. Op Potgieterlaan 7 was het huis weken achtereen te klein, nadat mijn moeder te horen had gekregen dat het een exclusief mannenuitstapje was. Mijn vader had zijn voet nog niet over de drempel gezet of het begon weer, alle argumenten werden uitentreuren herhaald. Maar op een maandagmorgen reisde hij af naar Parijs, en toen hij vrijdag terugkeerde, had hij een koffer vol met cadeaus en souvenirs, voor mij een plastic zakschaakspelletje. Het was wel meteen het eerste en laatste uitstapje dat hij zonder mijn moeder maakte.

Ze peperde het hem in, en ook al verzekerde hij steeds weer dat hij zich niet de wet liet voorschrijven, door niets en niemand, hij kon geen kant meer uit. ‘Dat flikt hij me nooit meer,’ zei mijn moeder nog maandenlang. ‘Wat denkt hij wel?’

En ik deed het er zwijgen toe. Ik had geleerd dat als je op zulk soort zaken serieus inging, je heel snel in een mijnenveld belandde. Een relativerende opmerking legde ze al gauw als kritiek uit, en voor je het wist, kreeg je de wind van voren. Het verstandigste was maar niets te zeggen, te luisteren, hooguit te knikken, niet te nadrukkelijk.

Misschien had het met haar kille, liefdeloze moeder te maken, maar mijn moeder had altijd veel aandacht nodig. Er verstreek in mijn jeugd amper een dag of ze had iets te klagen, pijn in haar hoofd, hand, last van hartwater, opvliegingen, dikke benen, zenuwpijn, zware stoelgang.

Ze liep de deur plat bij de huisarts, maar tegelijkertijd werkte ze tientallen kwakzalvers, pis-, poep- en iriskijkers en handopleggers af. Een magnetiseur kwam een tijdje aan huis, een schriel mannetje met grote oren en helderblauwe, dromerige

ogen die hij sloot wanneer hij in onze woonkamer over haar arm streek om vervolgens zijn handen af te slaan, terwijl de hele familie gespannen aan de eettafel zat toe te kijken, wachtend op een mirakel.

‘Het is net alsof ik een beetje onder stroom sta. Ik voel het tintelen,’ zei mijn moeder stralend. Zekerheidshalve droeg ze ook een speciale koperen armband, en naast haar bed kwijnde een kale, exotische plant die een geneeskrachtige werking zou hebben. Niemand anders dan zij mocht de plant water geven.

Op een dag stond er een dikke, gedrongen man in onze tuin met een V-vormig stuk hout, een wichelroede die losjes tussen zijn duim en wijsvinger balanceerde. De man speurde naar aardstralen, maar de wichelroede sloeg nauwelijks uit, bungelde een beetje tussen zijn vingers, wat betekende dat er geen aardstralen zaten. Iedereen toonde zich opgelucht, anders hadden we wellicht moeten verhuizen. Maar als de man wel iets had ontdekt, hadden wij tenminste de oorzaak van mijn moeders lijden geweten.

Later bracht mijn vader één keer in de maand een potje ontlasting naar Utrecht waar een dokter die ontleedde en op grond van zijn bevindingen kruidenextracten voorschreef. Soms ontdekten ze een nieuwe wondergenezer die genoeg had aan haar trouwring, een broche, een kledingstuk of een haarlok om de diagnose te kunnen stellen en genezing af te dwingen. Breda, Zwolle, Oss, mijn vader reisde onverwijld af in zijn Skoda, zijn Anglia, zijn Opel Rekord, zijn Ford Taunus.

‘Hoe laat was je er?’ vroeg mijn moeder.

‘Zo tegen halftwee.’

‘Dat dacht ik al, gek hè? Ik voelde me opeens zo vreemd. Alsof er een soort straling in de lucht zat, een vibratie.’

Jaren later zou mijn vader eens zeggen: ‘Ik denk dat het psychosomatisch was, dat heeft de dokter ook gezegd.’ Maar dat hadden wij inmiddels allang begrepen. Hij vertrouwde me ook toe dat iemand hem al direct, nog voor ze gingen trouwen, had gewaarschuwd: met dat meisje krijg je een hoop trammelant, ze

heeft voortdurend wat. Hij had niet geluisterd en was haar bij Patria, een bibliotheek in Amersfoort waar ze werkte, blijven ophalen.

Deze keer lijkt het ernst, wanneer mijn moeder in de zomer van 1981 met buikklachten in het ziekenhuis wordt opgenomen. Ze gedraagt zich voor haar doen net iets te gelaten, zo ken ik haar niet. Ik sta op het punt naar Washington te vertrekken, waar ik voor *NRC Handelsblad* correspondent word, en ik maak me zorgen. Als er iets gebeurt, is het nog een hele vliegreis. Met Bonn, waar ik in 1969 als correspondent begon, en Brussel, mijn tweede post, was dat anders. In twee, drie uur kon ik in Hilversum zijn.

Desondanks wil mijn vader de moed erin houden en hij verzekert iedereen die het horen wil dat ze binnen enkele dagen weer thuis zit. Het valt allemaal best mee, ze is een taaie. Maar wanneer ik vijf jaar later voorgoed uit het buitenland naar Nederland terugkeer, is ze een ernstig zieke vrouw, alvleesklierkanker, borstkanker.

Toch denkt ze geen moment aan opgeven, ook niet nadat zij en mijn vader eind 1991 gelijktijdig in het ziekenhuis zijn beland. Terwijl zij beneden ziek op de bank ligt, valt hij 's nachts van de trap, en pas de volgende ochtend vinden de burens hem in de gang. In het ziekenhuis constateert de dokter kneuzingen en een longontsteking. De ambulance neemt ook mijn moeder in staat van grote verwarring mee.

Wat er zich die nacht precies heeft afgespeeld, blijft een mysterie. Volgens de eerste versie van mijn moeder was zij 's nachts opgestaan, toen zij een bons hoorde. Zij had hem wel zien liggen, maar kon niets doen omdat ze zich beroerd voelde, zo vreselijk rot, en ze kroop weer op de bank. Wat mijn vader zich herinnert, is dat zij zich over hem heen had gebogen en hoofdschuddend had gezegd: 'Ik kan je niet helpen, je bent veel te zwaar.'

'Ze had alleen maar op de muur moeten bonken, dan waren

de buren gekomen,' moppert hij. Dit verwijt hij haar ook, wanneer zij – hij in een rolstoel, zij op bed – elkaar na twee dagen in het ziekenhuis terugzien. Hij voelt zich na zestig jaar huwelijk in de steek gelaten, al zegt hij dat niet.

Dan opeens dist mijn moeder een heel ander verhaal op: hij viel helemaal niet van de trap, hij is boven in de slaapkamer met een borrel op gestruikeld en tegen de muur aan geknald. Niets aan de hand, hij moet ook weer niet overdrijven, dat gezeur altijd van hem, ze wordt er tureluurs van. Mijn vader zwijgt vol wrok, denkt er het zijne van.